

Туренко Олег Станіславович
доктор філософських наук,
доцент кафедри загальноправових
дисциплін Донецького юридичного
інституту МВС України

МЕНТАЛЬНО-ІСТОРИЧНІ ЗАСАДИ ДЕРЖАВИ В КОНЦЕПЦІЇ Х. ОРТЕГИ-І-ГАСЕТА

Спадщина Х. Ортеги-і-Гасета належить до тих вчень, яке не лише помагає осягнути причини кризових явищ сучасності, але і має практичний характер. Одним з ключових пунктом доктрини мадридця є концепт держави, який в українській науці залишається не знаним. Виходячи з цього автор прагне виявити ментально-історичні засади держави в теорії іспанського філософа.

Як консервативно орієнтований мислитель Ортега вважає що, здорове суспільство мусить мати ієрархічний характер, де головують *nobilis* – ті, що пропонують суспільству ідеальні уявлення і взірці. Якщо ж аристократія втрачає спроможність генерувати ідеї, то суспільство позбувається ієрархії цінностей і спадає у варварство, де відсутні норми, на які можна було б покластися індивіду в сумісному житті [1, с. 56]. Мадридець визначає, що суспільне життя є імперативним буттям людини в тілі народу, який є ні чим іншим як стилем життя і полягає в «простій і диференційованій видозміні, яка організує матерію довкола себе» [2, с. 112]. Народ завдяки солідарності верств визначає пануючий тип людини, програми сумісного життя [1, с. 40]. Якщо ж народ втрачає солідарність, відмовляється від традиційних уявлень, то він теж повертається до варварства. Отак, у тлумаченні Ортеги, будь-яке суспільство постійно знаходиться в стані хиткого балансу між цвітучим положенням і кризою. Щоб інертні маси не спрямували суспільство до кризи, народ виробив право на застосування насилля – засіб, «до якого вдавався той, хто перше вичерпав всі інші засоби в обороні рацію та справедливості» [1, с. 58].

На думку автора «Бунту мас», насилля, – культурний феномен. Це рацію, доведене до нестями, де спрямована сила – є останнім і першим аргументом одночасно. У своєму історичному поступу кожен народ – зовнішньо і внутрішньо застосовує насилля. Але тільки той народ стає цивілізацією, який досяг рівня обмеження сили останнього аргументу. Той народ стає цивілізованим, який в своєму стилі життя затвердив уявлення про процедуру, норму, ввічливість, посередні звичаї, справедливість, громадянство і сконцентрував уявлені поняття в рівноправному для всіх просторі співжиття. І навпаки, якщо народ залишив насильство в житті як перший аргумент, то це та норма яка перекреслює інші норми – вона формує варварський стиль життя.

В концепції Ортеги, насилля має прогресивно-історичне значення – «без нього не було б нічого з того, що ми найбільше цінуємо в минулому, а якщо його вилучити з майбутнього, то годі уявити, який безлад запанує у світі» [3, с. 144]. Втім, прогресивне насилля мусить впроваджуватися з креативним планом. Саме цей принцип відрізняє псевдооб'єднання Чінгісхана, Тимура, Івана

Грозного від великих цивілізацій Олександра, Цезаря, Наполеона. У останніх насилля несе в собі ідею і виконує завдання певної спільноти, яка поєдналась заради втілення в реальність загального проекту. В цьому ракурсі насилля виконує функцію внутрішнього і зовнішнього інтегратора – залучає до об'єднання спільноти і народи. Свою тезу мадридець підтверджує історією – завойовницької ходюю Риму і прищеплення інших народів до латинського древа [3, с. 145].

Завдяки насиллю, підкоренню і союзам з завойованими народами латиняни поширили ідею «Великого міста», об'єдналися і сформували наддержаву. Їх стан панування оцінюється мадридцем як позитивне цивілізаційне явище, як вольове нав'язування своїх ідеальних зразків про порядок, спрямування історично зрілого народу до цивілізаційної мети «молодих народів» – народів без власних ідей. Мислитель зазначає, що панування – це «дати людям заняття, поставити їх на своє місце, у своє призначення; покласти край їхнім химерам, які ведуть до байдикування, пустого життя» [1, с. 100]. Відтак, насилля сповнене креативною ідеєю історично зрілого народу є цивілізаційним рухом до нового етапу досконалості всіх хто залучений до сфери уявленого порядку.

Процес державотворення і право на насилля легітимізується звичаями, культурою пануючого народу, а зразкова ідея виникає і впроваджує її *nobilisom*. Завдяки насиллю суспільство «творить собі державу, як знаряддя для кращого життя» [1, с. 89, 90]. Отак, держава виникає завдяки синтезу насилля, ідеального уявлення, народного стилю життя і наполегливості «кращих». З іншої точки зору, історія знає, що є держави які сформовані без ідеальних уявлень, пронизані насиллям як першим і єдиним аргументом. Такі ознаки мають варварські держави, об'єднання «молодих народів», які не мають власних заповідей, і тому «маскуються» за чужими ідеями – вони не виходять за межі природно-рослинного ритму життя і залежать від позову крові.

Завдяки вагомому значенню в формуванні держави уявлення про порядок виступають у доктрині Ортеги окремим компонентом державотворення. Цю концепцію він розкриває на прикладі феномену міста-поліса, історія яких, до Олександра Македонського і Цезаря «полягає в безнастанній боротьбі між двома просторами: між раціональним містом і рослинним полем, між законодавцем і хліборобом, між *ius* і *rus* (міськими законами і селянськими звичаями)» [1, с. 113, 112]. Місто-держава є наслідком історичного процесу об'єднання малих спільнот, що прагнуть створити нову реальність – визволиться від природи і сформувати новий стиль життя. Держава постає лише тоді, «коли певний народ відкине традиційну структуру однієї форми співжиття і вигідає іншу, досі незнану форму. Тому це – справжня творчість. Отож, держава на початках є завжди плодом вільної уяви» [1, с. 114].

Античне місто є першим втіленням раціонального проекту давніх греків і римлян. Проте це втілення має свою уявлену межу – простір розповсюдження, який не виходив за мури міста. Будь-яка інша уява руйнувала античний світогляд і тому її пропагандисти приречені на знищення. На думку Ортеги, саме так перервалася політична кар'єра Цезаря. Він пропонував більш складну,

ніж пануюча ідея – в його проекті місто Рим мусить втратити монопольне право єдиного центру політичного життя імперії [1, с. 114].

На думку мадридця первісне місто-поліс постає простором, призначеним для виконання громадських функцій. Ключове місце життя полісу стає агора, де постійно відбувалася процедура підтвердження угоди громадян міста жити разом – синойкізм [1, с. 112]. Саме завдяки загальному рішення громадян в полісах формувалася влада, яка в свою чергу, є вживанням авторитету, завдяки якому правлячі кола спокійно можуть користуватися владою, бо «панування не так питання кулака, як сидіння. Словом, держава – це утримування опінії, утримування рівноваги, стативи» [1, с. 93]. Отак, внутрішня рівновага держави досягається насиллям і авторитетом. Останній є духовною потугою, перевагою певного уявлення в суспільстві, яка спирається на динамічний обмін ідей і дій між правителями, кращими і масою.

Втім, досягнута солідарна статика держави з внутрішніми потугами суспільства і зовнішніми важелями існує як умова для виконання визначальної мети держави – здійснювати програму співпраці – досягнути уявленого ідеалу. В цьому ракурсі держава завжди мусить закликати людей робити щось спільне – те що є загальним благом, яке не обмежена ніякими фізичними кордонами. Мета держави, помічає автор «Бунту мас», визначає її наступну ознаку – це «не річ, а рух. Вона постійно «приходить звідкись» і «йде кудись». Як усякий рух, вона має початок і кінець. Розітніть у будь-який момент життя держави, яка справді є державою, і ви знайдете єдність співжиття, ганебно засновану на тій чи іншій матеріальній прикметі: крові, мові, «природних кордонах». Статична школа вважає це за суть держави. Але ми скоро помічаємо, що це людське угруповання займається не тільки внутрішніми справами: воно завойовує інші народи, закладає колонії, федерується з іншими державами, себто постійно переборює те, що, здавалося б, є матеріальною засадою його єдності. Це – кінцевий пункт, це і є справжня держава, єдність якої полягає в переборюванні всякої даної єдності. Коли завмирає це прагнення до подальшої мети, держава автоматично підупадає, і дана єдність... розпадається» [1, с. 120].

Так, в доктрині Ортеги, держава є заданим ідеалістично-імперативним сенсом, що втілюється в реальність, а вже потім, – річчю. Адже її сутністю є постійне спрямування до мети – до ідеальних образів. Вона являє собою вільний рух, динаміку злетів і падінь. Держава уособлює свободу яка «виправдовується тільки як перехід від недосконалого порядку до порядку досконалішого... Необхідно йти далі, до створення нового порядку, нової соціальної структури, нової ієрархії» [4, с.171]. Держава виявляється в інтенсивності духу «кращих», і є запрошенням, кооперативною долею поєднаних груп які «спільно здійснювати якийсь почин. Цей почин, хоч які були б його проміжні етапи, полягає... у створенні певного типу суспільного життя. Держава, з одного боку, і проект життя, програма суспільної дії, з другого, є нероздільною єдністю» [1, с. 125].

Втім, фізичний стан держави має тенденцію до ієрархічної застигlosti, завершеності свободи, яка є ознакою кризи. Стан державного занепаду має свій початок у прагненні правлячого класу, бюрократії одержавити суспільство –

перетворити його у вторинність, знищити суспільну спонтанність, опанувати творчий пошук ідеальних уявлень, знизити політичні ризики і громадські намагання. Опанування державою суспільства відбувається завдяки поширенню техніки. Потяг до одержавлення має прихильників в масах, які уникають динамічного удосконалення і тягнуться до вульгарно-застиглого стилю життя.

Одержавлення суспільства має історичне коріння. Вперше європейська держава входить в кризу завдяки неспроможності римського панівного класу прийняти новий держаний проект Цезаря. Завдяки цьому за часів Антонінів «держава мертвою зверхністю тяжіє над суспільством. Суспільство впадає в рабство і вже не вміє жити інакше як на службі держави. Усе життя бюрократизується... Бюрократизація життя приводить до його занепаду, і то в усіх ділянках... Тоді держава, щоб забезпечити свої власні потреби, ще більше формує бюрократизацію людського життя. Бюрократизація другого ступеня – це мілітаризація суспільства» [1, с. 89].

Отак, завдяки відмові від панування ідей, духовної динаміки суспільство одержавлюється, застигає в стані стабільності. В цьому стані держава не прагне ідеальної досконалості. А уявлення про неї застигло в статичному образі – з духовного уявлення вона перетворюється на техніку. Через це, держава вже не є знаряддям впровадження загального блага, удосконалення загального життя, а навпаки суспільство, індивіди мусять жити для держави. У крайньому випадку для закріплення свого зверхнього положення на суспільством держава потребує служби чужинців, які «опановують державу, а решта суспільства, первісного населення, мусить жити як їхні раби... Ось до чого веде втручання держави: народ обертається на м'ясо, яким живиться людське твориво – державна машина [1, с.90]. Держава обертається в мертвої техніку, що порушує духовну рівновагу суспільна і усвідомлюється як причина самої себе.

Після падіння античної форми держави тенденція одержавлення суспільства, в наступних формах – середньовічній і сучасній, то згасає, то знов набирає сили. В сучасній (буржуазній) державі одержавлення набуває нових масштабів і форм. Прогресивнішою формою модерної держави, що втілила найвище бажання співжиття різноманітних спільнот, на думку Ортеги, є ліберальна демократія. Цей режим дозволяє толерантно враховувати бажання багатьох у вирішенні політичних питань.

Не зважаючи на певний консервативний ідеалізм і ознаки історизму концепт держави Х. Ортеги-і-Гасета має вагомим теоретичним значенням для кількох галузей філософії. В його концепті, держава виступає як духовний феномен, уявлена потенція, яка наполегливо потребує створення нової реальності. Ідеальне уявлення втілюється завдяки нормативному насиллю, знайденому консенсусу між стилем життя зрілого народу, його свободою і креативною наснагою «кращих». Держава це інтегруюча сила, яка стримує ієрархічний порядок цінностей і збалансовує духовні рухи з матеріально-речовою стабільністю. Завдяки реалізації державної мети зберігається злагода суспільних верст населення і народів, затверджується стійкий цивілізаційний рівень держави, історична спадковість суспільства. Як історична альтернатива

протистоїть і загрожує існуванню прогресивного типу держави бунт мас, варварський режим правління, стан одержавлення суспільного життя, його технонізація, панування вульгарно-застиглих уявлень, не спроможність «кращих» до креативної діяльності на користь суспільства.

Література

1. Ортега-і-Гасет Х. Бунт мас / Ортега-і-Гасет. Вибранні твори / Перекл. з ісп. В. Бурггардта, В. Сахна, О. Товстенко / Х. Ортега-і-Гасет. – К.: Основи, 1994. – 420 с. – С 15-139.
2. Ортега-і-Гасет Х. Роздуми про Дона Кіхота / Хосе Ортега-і-Гасет. – К.: ДУХ І ЛІТЕРА, 2012. – 216 с.
3. Ортега-і-Гасет Х. Безхребетна Іспанія / Ортега-і-Гасет. Вибранні твори / Перекл. з ісп. В. Бурггардта, В. Сахна, О. Товстенко / Хосе Ортега-і-Гасет. – К.: Основи, 1994. – С. 140-195.
4. Ортега-и-Хасет Х. Musicalia / Ортега-и-Хасет Эстетика. Философия культуры / Вступ. ст. Г.М. Фридлиндера; Сост. В.Е. Багно / Хосе Ортега-и-Хасет. – М.: Искусство, 1991. – С. 163-175.

Владиченко Лариса Дмитрівна

доктор філософських наук, доцент,
заступник директора Департаменту
у справах релігій та національностей,
начальник відділу
релігієзнавчо-аналітичної роботи
Міністерства культури України

ВІДНОСИНИ МІЖ ДЕРЖАВНИМИ ТА РЕЛІГІЙНИМИ ІНСТИТУЦІЯМИ В КОНТЕКСТІ НАЦІОНАЛЬНИХ ІНТЕРЕСІВ ТА БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ

Проблематика відносин між державними та релігійними інституціями є актуальною впродовж всього періоду незалежності України. В основі побудови державної політики у сфері релігії наша держава керується міжнародними нормами, в основі яких є визнання рівноправності всіх релігій та максимальне сприяння діяльності релігійних організацій, що в свою чергу імплементовано до національного законодавства.

Так, базовим нормативно-правовим актом, який регламентує вищезазначені відносини є Закон України «Про свободу совісті та релігійні організації». Пунктом 4 та 8 статті 5 Закону передбачено, що усі релігії, віросповідання та релігійні організації є рівними перед законом..., релігійна організація не повинна втручатися у діяльність інших релігійних організацій, в будь якій формі проповідувати ворожнечу, нетерпимість до невіруючих і віруючих інших віросповідань [3].

Україна є полірелігійною та поліконфесійною державою. Станом на 1 січня 2017 р. в Україні діє 35919 інституцій релігійних організацій [1]. Серед яких: християнських – 97% (православні – 55,4%; католицькі – 14,7%;